

Войнарівський М. М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ОСНОВНИХ СПОСОБІВ ТА ФОРМ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ВІД НЕПРАВОМІРНОГО ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ

LEGISLATIVE CONSOLIDATION OF THE MAIN METHODS AND FORMS OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF ECONOMIC ENTITIES FROM THE UNLAWFUL APPLICATION OF ADMINISTRATIVE AND ECONOMIC SANCTIONS

У статті досліджується проблема захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Аналізуються форми та способи захисту суб'єктів господарювання від неправомірного застосування до них адміністративно-господарських санкцій. Окреслюється низка проблем, пов'язаних із застосуванням цього виду санкцій.

Ключові слова: правові гарантії, адміністративний примус, охорона права, захист права, адміністративно-господарські санкції, господарський правопорядок.

В статье исследуется проблема защиты прав и законных интересов субъектов хозяйствования. Анализируются формы и способы защиты субъектов хозяйствования от неправомерного применения к ним административно-хозяйственных санкций. Определяется ряд проблем, связанных с применением этого вида санкций.

Ключевые слова: правовые гарантии, административное принуждение, охрана права, защита права, административно-хозяйственные санкции, хозяйственный правопорядок.

In the article the problem of protection of rights and legitimate interests of business entities has been researched. The forms and methods of protection of economic entities from unlawful application of administrative and economic sanctions to them have been analyzed. The numbers of problems related to the application of this type of sanctions have been outlined.

Key words: legal guarantees, administrative coercion, protection of rights, administrative sanctions, economic order.

Проблема захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання не втрачає своєї актуальності. Останні тенденції свідчать про посилення тиску на сферу господарювання, «плановість» застосування адміністративно-господарських санкцій. Це не є випадковим, адже адміністративно-господарські санкції (АГС) майнового характеру є одним із джерел поповнення державного бюджету. Така ситуація є неприйнятною: держава повинна спрямовувати свої зусилля, зокрема, на розвиток господарської діяльності державного сектору, на впровадження технологій економізації виробництва, застосування інновацій у промисловій сфері, що в кінцевому рахунку значно більш б сприяло поповненню бюджету, аніж обкладання суб'єктів господарювання податками та штрафними санкціями адміністративно-господарського характеру.

Вищенаведене зумовлює необхідність закріплення науково обґрунтованих форм та способів захисту суб'єктів господарювання від неправомірного застосування до них АГС.

Захист прав та законних інтересів можна розглядати як діяльність певних осіб, яка може здійснюватись у правових або неправових межах. Тобто захист прав та законних інтересів може бути правовим та неправовим. В якості прикладу неправового захисту прав та законних інтересів можна навести передбачене кримінальним законодавством перевищення меж необхідної оборони, що тягне за собою кримінальну відповідальність.

У свою чергу, норми права слугують «законодавчим закріпленням» (у разі якщо ці норми закріплені

в актах законодавства) або «правовими гарантіями» захисту прав та законних інтересів певних осіб. Відповідні норми права, що забезпечують законодавче закріплення форм та способів захисту, виступають і в якості правових гарантій охорони прав суб'єктів господарювання, адже утримають суб'єктів, уповноважених застосовувати АГС, від вчинення правопорушень, що може мати для останніх негативні наслідки.

Варто зауважити, що захист прав та законних інтересів передбачає здійснення діяльності відповідних осіб, що спрямована на забезпечення відновлення порушених прав або законних інтересів, після скоєння правопорушення, тоді як поняття «охорона права» охоплює заходи профілактичного, превентивного характеру, які спрямовані на попередження правопорушення в певній сфері.

Таким чином, захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування до них адміністративно-господарських санкцій можна розглядати як діяльність органів та уповноважених осіб, спрямовану на забезпечення відновлення порушених прав або законних інтересів суб'єктів господарювання внаслідок неправомірного застосування до останніх адміністративно-господарських санкцій.

Водночас неприпустимим є отождення захисту певного права з відновленням права. Захист права забезпечує юридичні підстави для відновлення права, однак не відновляє його. Так, наприклад, рішення суду про стягнення збитків, завданих неправомірним втручанням контролюючого органу в діяльність

суб'єкта господарювання, свідчить про здійснений судовий захист порушених майнових прав суб'єкта господарювання, однак не про відновлення їх. Відновлення ж зазначених прав може відбутись або в добровільному порядку, або в порядку, визначеному Законом України «Про виконавче провадження».

Захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС може відбуватись у певних формах та певними способами.

Найбільш усталеною в юридичній науці є класифікація форм захисту прав на юрисдикційні та неюрисдикційні. Як зазначає С. Рабенко, «неюрисдикційна форма захисту прав дістає свого вияву в задіянні суб'єктами господарювання власних резервів і використанні наданих їм законом засобів і способів правового захисту порушених суб'єктивних прав... Юрисдикційна форма захисту прав суб'єктів господарювання передбачає, що уповноважений орган вирішить спір шляхом винесення обов'язкового для сторін рішення. Юрисдикційна система включає в себе сукупність органів (як державних, так і приватних), які вправі приймати юридично значимі акти, метою яких є вирішення правового конфлікту та усунення правової невизначеності у взаємовідносинах між суб'єктами права» [1, с. 362].

Позиція С. Рабенко не є безспірною у зв'язку з віднесенням останнім до юрисдикційної форми захисту діяльність недержавних суб'єктів. Так, у юридичному словнику за ред. В.Г. Гончаренка надається таке визначення юрисдикції: «Юрисдикція (лат – jurisdiction – судочинство, від jus – право і dictio – виголошення) – встановлені законом (чи якимось іншим нормативним актом) повноваження відповідних державних органів розв'язувати правові спори і вирішувати справи про правопорушення, тобто давати оцінку діям особи чи іншого суб'єкта права з погляду їх правомірності, вдаватися до юридичних санкцій стосовно правопорушників [2, с. 302]. У юридичному словнику за ред. А.М. Азріліяна юрисдикція – «межі компетенції, правова сфера, на яку розповсюджують повноваження державного органу» [3, с. 1141].

У наведених визначеннях мова йде саме про юрисдикцію як повноваження, компетенцію саме державних органів, а не приватних суб'єктів. У підтвердження цієї позиції Вершинін О.П. зазначає, що юрисдикційна форма захисту – це «діяльність державних органів із захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав» [4, с. 16].

Із метою дослідження форм захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС доцільно використовувати таку класифікацію форм захисту за критерієм суб'єкта, що здійснює захист:

- 1) самозахист прав;
- 2) захист прав органами публічної влади – органами державної влади та місцевого самоврядування;
- 3) захист прав приватними суб'єктами.

Разом із тим захист прав суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС може здійснюватись у формі адміністративного або судового захисту відповідними органами державної влади або місцевого самоврядування. У свою чергу, самозахист та захист прав приватними суб'єктами для сфери АГС є неприйнятними.

Захист прав як певна діяльність не здійснюється відповідними суб'єктами хаотично, на власний розсуд, а передбачає використання способів захисту прав, які, як правило, закріплюються в актах законодавства.

Норми права, що закріплюють способи захисту прав та законних інтересів, є своєрідними гарантіями прав та законних інтересів, адже за відсутності закріплення в актах законодавства та інших джерелах способів захисту останній не міг би бути здійснений або охоплювався би лише розсудом суб'єктів, що здійснюють такий захист, і не завжди б відповідав сутності порушеного права або законного інтересу, міг би бути непропорційним.

Способи захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання можна визначити, з'ясувавши їх характерні ознаки.

По-перше, способи захисту права або законного суб'єктів господарювання – це можливість суб'єкта господарювання захистити право або законний інтерес певним чином, закріплена в нормі права або визначена іншим чином, якою він може як скористатись так і не скористатись.

По-друге, способи захисту прав суб'єктів господарювання як норми права притаманні не лише законам – джерелам матеріального права, а й процесуальним законам.

Якщо способи захисту цивільних прав, як зазначає Г.П. Тимченко, «за своєю юридичною природою... мають матеріально-правовий характер, оскільки є одним із елементів методу цивільно-правового регулювання» [5, с. 8], то способи захисту прав господарських мають своє закріплення й у джерелах процесуального права, а саме в КАСУ, адже більшість із спірних організаційно-господарських правовідносин між суб'єктами господарювання та органами публічної влади (в т.ч. й правовідносини щодо застосування АГС) вирішуються саме адміністративними судами.

Відповідно до ч. 2 ст. 162 КАСУ в разі задоволення адміністративного позову суд може прийняти постанову про: 1) визнання протиправними рішення суб'єкта владних повноважень чи окремих його положень, дій чи бездіяльності і про скасування або визнання нечинним рішення чи окремих його положень, про поворот виконання цього рішення чи окремих його положень із зазначенням способу його здійснення; 2) зобов'язання відповідача вчинити певні дії; 3) зобов'язання відповідача утриматися від вчинення певних дій; 4) стягнення з відповідача коштів; 5) тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; 6) примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; 7) примусове видворення іноземця чи особи без громадянства за межі України; 8) визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень [6].

Наведені положення КАСУ фактично містять способи захисту порушених прав та законних інтересів суб'єктів, що звертаються до адміністративних судів. З аналізу ч. 2 ст. 162 КАСУ можна виокремити такі способи захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС: 1) визнання протиправним рішення, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень; 2) скасування рішення суб'єкта владних повноважень; 3) визнання нечинним рішення суб'єкта владних повноважень; 4) поворот виконання рішення суб'єкта владних повноважень; 5) зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії; 6) стягнення із суб'єкта владних повноважень коштів.

Варто зауважити, що передбачений КАСУ перелік захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС не є вичерпним. Згідно із ч. 2 ст. 162 КАСУ суд може прийняти іншу постанову, яка б гарантувала дотримання і захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку суб'єктів владних повноважень.

Таким чином, спосіб захисту прав або законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС – це можливість суб'єкта господарювання захистити порушене право або законний інтерес певним чином, закріплена в нормі матеріального або процесуального права чи визначена судом з урахуванням норм чинного законодавства та прав третіх осіб, що застосовуються уповноваженим суб'єктом у разі неправомірного застосування АГС до суб'єкта господарювання.

Доцільно розглянути найчастіше застосовувані способи захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, орієнтуючись на можливість застосування цих способів у різних формах захисту суб'єктів господарювання.

Така форма захисту прав та законних інтересів, як самозахист, не може застосовуватись у разі неправомірного накладення АГС органами публічної влади суб'єктами господарювання.

Це пояснюється тим, що самозахист господарських прав притаманний здебільшого виробничо-господарським правовідносинам, тоді як під час застосування АГС до суб'єктів господарювання мають місце організаційно-господарські правовідносини між органом публічної влади, що накладає ці санкції, та суб'єктом господарювання, на якого накладаються санкції.

Разом із тим не виключений самозахист суб'єкта господарювання під час проведення перевірок, результати яких можуть бути в подальшому підставою для застосування АГС. Так, наприклад, службові особи суб'єкта господарювання мають право не допустити посадову особу органу публічної влади, що має намір проводити перевірку, в разі ненадання останнім документів, що передбачені Законом «Про основні засади державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності». Подібні дії службових осіб суб'єкта господарювання не можна

вважати захистом від неправомірного застосування АГС, адже останнє (як протиправна дія) ще не відбулось, разом із тим такі дії можуть носити превентивний характер, бути спрямованими на охорону прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС.

Варто зауважити, що в горизонтальних господарських правовідносинах самозахист може виражатись і шляхом вчинення особою дій щодо досудового врегулювання спорів, зокрема застосування претензійного порядку, що передбачений ГК, ГПК та деякими спеціальними нормативно-правовими актами.

Таким чином, основною формою захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС є здійснення такого захисту органами державної влади або місцевого самоврядування.

Зазначена форма захисту розподіляється на судовий та адміністративний захист; перший здійснюється судами загальної юрисдикції, другий – органами державної влади, що відносяться до виконавчої гілки влади, та органами місцевого самоврядування.

Найбільш розповсюдженим способом захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС, який реалізується в судовій формі, є визнання акту, яким накладається АГС протиправним, недійсним, незаконним або нечинним.

Зазначений спосіб захисту закріплений як у загальних нормах, що передбачають способи захисту, – п. 10 ч. 1 ст. 16 ЦК, абз. 3 ч. 2 ст. 20 ГК, п. 1 ч. 2 ст. 162 КАСУ, так і в нормах, що закріплюють гарантії суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС. Так, відповідно до ч. 2 ст. 249 ГК у разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавству і порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання, останній відповідно до статті 20 цього Кодексу має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акта недійсним.

Варто зауважити, що спосіб захисту, що полягає у визнанні акта незаконним, може реалізовуватись й у разі, якщо адміністративно-господарські санкції застосовуються судовим актом (судовим рішенням). У даному випадку формами судового захисту з використанням такого способу захисту, як визнання акта незаконним, буде виступати апеляційне, касаційне оскарження такого акту, а також подання заяви про перегляд незаконного акта Верховним Судом України.

Ще одним із способів захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС слід визнавати відшкодування збитків.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 249 ГК збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами [7].

Таким чином, спосіб захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС – це можливість суб'єкта господарювання захистити порушене право або законний інтерес певним чином, закріплена в нормі матеріального або процесуального права чи визначена судом з урахуванням норм чинного законодавства та прав третіх осіб, що застосовуються уповноваженим суб'єктом у разі неправомірного застосування АГС до суб'єкта господарювання.

Способи захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС, з урахування положень Європейської конвенції з прав людини та судової практики Верховного Суду України, не обмежені законом.

До найбільш поширених способів захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірного застосування АГС відносяться визнання акта про застосування АГС недійсним та відшкодування збитків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рабенко С.Л. Третейське судочинство як альтернативна юрисдикційна форма захисту прав суб'єктів господарювання. *Часопис Київського університету права : наук.-теоретичн. журнал*. Київ : Київський університет права НАН України, 2012. № 2. С. 362–366.
2. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін. ; за ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. Київ : Либідь, 2004. 320 с.
3. Юридический словарь / под. ред. А.Н. Азрилияна. Москва : Институт новой экономики, 2007. 1152 с.
4. Вершинин А.П. Судебная форма защиты. *Субъективное право: проблемы осуществления и защиты*. Владивосток, 1989. 217 с.
5. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2002. 20 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. Ст. 1918.
7. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
8. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.